

Osvícenství a počátky české historiografie

Osvícenství je myšlenkový a filosofický proud, který vzniká koncem 17. století v západní Evropě a nejsilněji se projevuje během 18. století. Je spjatý s progresivním vývojem především v přírodních vědách, ovšem jeho postupy a myšlenky se projevují i v rámci věd humanitních. Jeho znaky jsou racionalismus, empirismus a kriticismus a odklon od teologického myšlení. Tyto postupy ovlivnily jak vědy exaktní tak i humanitní a sociální a v konečném důsledku napomohly vzniku vědecké historiografie. Dějiny stávají pouze lidským dílem a lze je poznat pouze empirickým poznáním a zkoumáním. Vzniká myšlenka, že dějiny jsou procesem neustálých změn, vycházející z reálných příčin a zasahující celé lidstvo. Postupem času se Osvícenství dotklo svými myšlenkami v podstatě celé Evropy a i tam, kde se vyvíjelo pomaleji (např. právě v českých zemích) ovlivnilo svými myšlenkami vědecký pokrok. Vzniká tak odborné bádání, navazující plynule na starší tradice, které se vyznačuje seriózním zjišťováním faktů a kritickým přístupem k pramenům. Nejvýznamnější evropské osvícenci zabývající se i historií jsou např. Charles de Montesquieu a Voltaire.

Počátky vědecké historiografie u nás ovlivnilo jednak právě pronikání osvícenství, jednak utváření české národní společnosti během 18. stol. Stejně jako v Evropě i zde se člověk stává hlavní postavou historie. Na rozdíl od středověkého dějepiscectví už není historiografie jen o shromažďování poznatků, ale stává se regulérní vědou, spoléhající na poznávací historický proces, kritiku pramenů a utřídování nabytých znalostí. Proto, aby se mohlo toto pojetí vůbec ujmout, je třeba najít a zpřístupnit dostupné prameny, vytvořit metodiku práce a odborné pracoviště. Hlavním cílem je potom shromáždění pramenů a materiálů a kriticky a objektivně je vyhodnotit. Podle vyjádření Josefa Dobrovského „Nepronásleduji osoby, ale omyly, nechci odsuzovat, ale prospět.“

Rozvoji osvícenských praktik významně napomohlo i působení Řádu zbožných škol neboli Piaristů. Tento řád se specializoval na vzdělávací činnost a poskytování bezplatného a všeobecného školství. Během pozdní rekatolizace v 18. stol. si v oblasti vzdělání často konkurovali s Jezuitou. Právě Piarista byl i učenec považující se za „otce české historiografie“ – Gelasius Dobner (1719-1790). Tento mnich vystudoval teologii, filosofii a práva a r. 1752 se stal prefektem prvního pražského piaristického gymnázia. Poté se začal zabývat kritickým zkoumáním historie. Jeho první dílo, zpracované mezi léty 1754-55, je kritická studie o pravosti Kristiánovy legendy. Dalším významným projektem je šestisvazkové ediční dílo *Monumenta historica bohemiae antehac edita*, obsahující jednak staré kroniky (bez Kosmy), jednak některé středověké listiny. Ovšem zdaleka nejvýznamnější práce Dobnerova práce je kritická edice kroniky Václava Hájka z Libočan, v té době přeložené do latiny – *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum*. Je to první dílo skutečně kritické historiografie v našich podmínkách, jehož vydání taktéž způsobilo první vědeckou diskuzi mezi soudobými historiky. Dílo vyšlo v šesti částech od r. 1761 do r. 1786 a obsáhlo část kroniky od nejstarších dějin do r. 1198, rukopisně se dochoval i sedmý díl do r. 1230. Významný je hned první díl, *Prodromus*, kde se Dobner snaží dokázat neexistenci Praotce Čecha. Nejednalo se ovšem pouze o polemiku s Hájkem, mnohem více šlo o odsouzení staré formy dějepiscectví a jeho snaha nahradit ji moderním, kritickým a objektivním přístupem. Vydání této knihy vzbudilo velký rozruch, jak v tuzemských, tak i zahraničních odborných kruzích. Nutno říct že domácí historici se k Dobnerovi i jeho dílu stavěli povětšinou odmítavě a obviňovali jej z nedostatku vlastenectví a útoku proti tradici. Ovšem navzdory jistým nepřesnostem a svázání Dobnera dobovými a náboženskými konvencemi, představuje jeho práce o Hájkovi přelom mezi barokním učenectvím a moderní historiografií a její význam pro další vývoj české historické vědy je ohromný.

Na Dobnera navázala nová generace vzdělanců, jako prvního lze uvést např. jeho žáka Mikuláš Adaukta Voigta. Cílem celého jeho díla je obrana a pozvednutí české kultury na evropskou úroveň. Jeho nejvýznamnější práce je *Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen*, první práci týkající se české numizmatiky. Další příslušník mladé generace je František Martin Pelcl (1734-1801). Jakožto historik vydal *Přehled českých dějin až po současnou dobu* (1774) a už česky psanou *Novou kroniku českou*, kterou zvládnul dopsat až do doby husitské. Jeho dílo je už skutečně osvícenecké, vymezuje se např. proti rekatolizačnímu a baroknímu pojetí dějin. V rámci editorské činnosti pak Pelcl vydal spolu s Dobrovským kritickou edici některých středověkých kronik ve dvou svazcích *Scriptores rerum bohemicarum*.

Posledním z velkých osvíceneckých vzdělanců je Josef Dobrovský (1753-1829), historik a lingvista. V rámci historie mu šlo vždy především o hledání historické pravdy na základě kritiky pramenů. V 80. letech 18. století zasáhnul do diskuze o pravosti svědectví Jana Nepomuckého. V tomto sporu se Dobrovský postavil i proti Dobnerovi, který stál v této polemice na straně církve. Dobrovský vydal mnoho menších studií zabývajících se historií a v tomto směru je důležité i jeho dílo *Dějiny české řeči a literatury* (1791). V této knize ukázal Dobrovský provázanost mezi vývojem kultury a společnosti a jazyk i literaturu označil jako součást historického dění. Začátkem 19. stol. vydává postupně ještě sérii studií *Kritické pokusy očistit starší české dějiny od pozdějších výmyslů*, rozbor a kritiku starých českých legend. V závěru svého života (1825) Dobrovský ještě odsoudil pravost tzv. Rukopisu zelenohorského. V té době už ovšem osvícenství v literatuře i historiografii odeznělo a nastupuje nová generace učenců a buditelů, v čele s Dobrovského žáky Josefem Jungmannem a Františkem Palackým.

Literatura:

František Kutnar : Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví, díl I. Od počátků národní kultury až po vyznění obrodného úkolu dějepisectví v 2. pol. 19. Stol. Praha 1973.

Bedřich Slavík: Od Dobnera k Dobrovskému. Praha 1975.